

TÓTH ANNAMÁRIA

FRANCIAORSZÁG ÉS A HATÁRON TÚLI FRANCIÁK

A FRANCIA NEMZETFELFOGÁS QUÉBEC ÉS AZ AOSTA-VÖLGY PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

Egy állam kisebbségpolitikáját alapvetően meghatározza a nemzethez mint fogalmi kategóriához fűződő viszonya, mivel az egyes országok egy adott nemzetkonceptió alapján értelmezik a kisebbségi kérdést, határozzák meg, ki tartozik a nemzethez és ki nem.

A szakirodalomban a fogalom meghatározásánál nem találkozhatunk általános érvényű definícióval, hanem két klasszikus modellből, az állam-nemzet (vagy politikai nemzet) és a kultúr-nemzet-modellből szokás kiindulni, melyek az európai politikai modernitás kétféle útját ábrázolják.¹ Az állam-nemzet felfogás prototípusa a francia nemzetfelfogás, a kultúr-nemzeti értelmezést a német nemzetkonceptióhoz kötjük. A két nemzetfelfogás legtöbbször egymással szembeállítva jelenik meg, ugyanakkor a szembeállítás létjogosultsága megkérdőjelezhető.² A legfontosabb különbség, hogy míg a német modell az etnikai csoportokat ténylegesen államalkotó tényezőként kezeli, a francia modell alapján a nemzet egyet jelent az állampolgárok közösségével, vagyis az etnicitás a nemzethez tartozás szempontjából nem releváns.³ A francia nemzet tehát mindenekelőtt jogközösség. Stéphane-Pierre Caps kisebbségi szakértő megfogalmazásában: az állam a nemzet jogi megtestesülése.⁴ Ebből következik, hogy a nemzet jogilag nem létezik az államon kívül.

Jelen tanulmány a nemzet fogalmának értelmezése körül kialakult dichotómiával foglalkozik Franciaország nemzetpolitikájára koncentrálna. A tanulmány célja igazolni, hogy Franciaország esetében sem beszélhetünk tisztán az állam-nemzet-felfogás alapján intézményesített politikáról. A tanulmány középpontjában az a feltételezés áll, hogy a nemzetközi rendszer változásaival párhuzamosan az országban gyengült a nemzet hagyományos francia értelmezésének egyeduralma, a kultúr-nemzet és a politikai nemzet fogalmi együttesen jelentek meg a francia politikában. Ennek igazolására az olaszországi Aosta-völgy autonóm régió⁵ és a kanadai Québec tartomány példáján keresztül tekintem át, miként jelent meg a kultúr-nemzet-felfogás a francia külpolitikában. A két kiválasztott terület összehasonlításán keresztül igyekszem bemutatni a hivatalos francia diskurzus mögött húzódó logikát, és feltárni, milyen tényezők indokolhatták az egymással ellentétes értelműnek tekintett nemzetfelfogások vegyítését a francia politikában.

Franciaország és a határon túli franciák

Franciaországot a szakirodalomban hagyományosan az államnemzet-felfogás képviselőjeként tartjuk számon. Ebből következik, hogy anyaországi szerepe nem is kapott figyelmet, hiszen a francia nemzet ilyen értelmezése alapján az állam területén kívül nem is élnek franciák. A helyzet azonban ennél jóval árnyaltabb.

Hogy egy adott állam a társadalom intézményesítésénél milyen nemzet-felfogást részesít előnyben, annak politikai következményei vannak. Az országban elsősorban nem a nemzeti kisebbségek, hanem a bevándorlók tömegeinek a francia nemzetbe való integrálása okoz problémát. Azzal, hogy Franciaország nemzetépítő stratégiájában az államnemzet fogalma intézményesült, bevándorlók milliói váltak és válnak a francia nemzet teljes jogú tagjává, ami pedig kétségkívül jelentős politikai mobilizációs erőt jelent.⁶

A francia állampolgárság, amelyet belföldön a francia nemzetiség meghatározására használnak, egy relatív jogi kategória, melyet mesterségesen hoztak létre.⁷ Franciaország dilemmája, hogy ha a francia nemzetet kizárólag történelmi és kulturális közösségként értelmezné, a *franciaság* olyan abszolút kategóriává válna, amely a francia állampolgárok jelentős részére nem vonatkozna, viszont az ország területén kívül élő francia nyelvű, Franciaországhoz történelmi szálakkal kötődő csoportokat franciának lehetne tekinteni.

Akkor léteznek-e a valóságban *határon túli franciák*? Ha ragaszkodunk az államnemzet-felfogás kizárólagosságához Franciaország esetében, a válasz természetesen nem. A francia nemzetszemlélet azonban nem állandó, hanem követi a politikai rendszer változásait. Az országban a 19. század közepétől kezdve a nemzeti identitás meghatározásánál időről időre háttérbe került a nemzet jogközösségként való értelmezése, és felértékelődött a közös származás és a szülőföld jelentősége.⁸

A nemzet értelmezése körül kialakult dilemma a francia politikában is manifesztálódott: miközben Franciaországon belül tartja magát az államnemzet-felfogás, a kanadai Québec és az olaszországi Aosta-völgy felé tett külpolitikai lépések *de facto* a kultúrnemzet-felfogás létjogosultságát is igazolták.

Érdekes tény, hogy a francia nyelvben a *nemzeti identitás* kifejezés csupán az 1980-as években jelent meg. Elterjedt volt azonban Franciaország kapcsán francia kivételességről beszélni. Nem véletlen, hogy a kifejezés az 1980-as években jelent meg a szakirodalomban: Franciaország ekkorra végleg elvesztette korábbi befolyását a világban, és a nemzetfogalom egyfajta identitásbeli menedékké vált.⁹

A francia kivételességet a franciák Charles de Gaulle hatalomra jutásától kezdve az úgynevezett frankofónia-mozgalomba mentették át, amely az 1960-as években intézményesített formát is kapott. A frankofónia-mozgalommal Franciaország egy olyan kulturális közösséget igyekezett

megteremteni, melynek tagjai mindazon területek, ahol a francia nyelvet anyanyelvként, hivatalos nyelvként vagy közvetítő nyelvként használják és identitásukban a francia nyelv és kultúra valamilyen szerepet tölt be.¹⁰ A mozgalom a nemzet körüli dilemma feloldására is alternatíva lehetett, mivel így Franciaország felléphetett a határain túl élő francia nyelvű közösségek érdekében anélkül, hogy az országon belül változtatott volna az államnemzet-felfogás kizárólagosságán. A francia nemzeti identitás és a frankofónia ugyan nem egymás szinonimái, a *franciaság* fogalma mégis a frankofóniával párhuzamosan terjedt el, gyakran azzal összetévesztve, Franciaország québeci fellépésének köszönhetően.¹¹

A kanadai francia nyelvű kisebbség a világ egyik legjelentősebb nemzeti kisebbsége, Európában az Aosta-völgyi francia nyelvű kisebbségnél élnek lényegesen nagyobb létszámú francia nyelvű közösségek is. Québec és az Aosta-völgy helyzete viszont egyedülálló abban az értelemben, hogy Franciaország mindkét esetben *explicit* módon megfogalmazta, hogy az ott lakókra külföldön élő franciákként tekint. Emellett a québeciek és az Aosta-völgyiek identitásában a francia nyelv és kulturális örökség kiemelt szerepet kap: ez alapján különböztetik meg magukat a többségi népcsoporttól, és a többségi államok ezt az eltérő identitást figyelembe véve, annak megőrzését segítő kollektív jogokkal ruházzák fel őket; mind a kanadai, mind az olasz alkotmány külön rendelkezéseket tartalmaz a francia nyelvű kisebbségükre vonatkozóan.

Franciaország anyaországi szerepvállalását a politikai eseményekre koncentrálni vizsgálom, a két terület Franciaországhoz fűződő kapcsolata mellett a többségi államhoz, vagyis az Aosta-völgy esetében Olaszországhoz, Québec esetében Kanadához fűződő kapcsolataikat is elemzem. Arra keresek magyarázatot, hogy Franciaország miért terjeszthette ki a francia nemzetiséget ezekre a francia nyelvű közösségekre is. Megvizsgálom, hogy a francia politika miként viszonyul az említett közösségekhez, mennyiben tekintik őket a francia nemzet részének, és fordítva, ezek a közösségek milyen mértékben tekintenek Franciaországra anyaországgént. A kérdés gyökereinek megértéséhez a politikai események áttekintésével a kultúrnemzet magatartásra utaló jeleket keresek Franciaország részéről. Mivel a kultúrnemzet-felfogás szerint a nemzethez tartozás szempontjából az egyik legfontosabb tényező a közös nyelv, a francia nyelv Québec-beli és Aosta-völgyi helyzetének elemzésére nagyobb hangsúlyt fektetek az összehasonlításban, emellett a két terület alkotmányjogi helyzete és a meghatározó etnoregionális mozgalmak is bemutatásra kerülnek.

Franciaország kapcsolata az Aosta-völgygel

Az olaszországi Aosta-völgy kis létszámú francia nyelvű közösségét vizsgálva joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi indokolhatta Franciaország fellépését a második világháború alatt érdekekben, miért beszélhetett de Gaulle tábornok „mentalitásában francia népről” esetükben.

Az Aosta-völgyben a különbözőség tudata már jóval a Franciaországgal való kapcsolatok kialakulása előtt megjelent: a terület a 12. század óta igényelt speciális státuszt magának. A régióban a franko-provanszált, a francia nyelv egy változatát beszélik, maga a francia nyelv 1561-ben emelkedett először a hivatalos nyelv rangjára. A területet Franciaország a 16–17. század során többször elfoglalta, majd a napóleoni Franciaország része is volt. Az autonómia kérdése az olasz egység létrejöttével lett ismét aktuális.¹²

Az 1861-ben létrejött olasz állam a régiók eltérő fejlettségi szintjéből adódó problémák kezelésére a központi irányítás mellett döntött, ez pedig egyfajta kulturális homogenitásra való törekvést vont maga után. Sorra valószínűsítették meg a francia nyelv megtörését célzó intézkedéseket: szisztematikusan felszámolták a francia nyelvű iskolákat, a francia nyelvű közigazgatást és a francia helyneveket, valamint ösztönözték az olaszok bevándorlását az Aosta-völgybe. Ez a folyamat a fasizmus alatt látványosan felgyorsult, és a megfélemlítés eszközeit is bevetették. A francia, illetve a franko-provanszál dialektus azonban a vártnál jobban ellenállt a támadásnak; a helyiek szóban a francia nyelvről áttértek a franko-provanszál használatára, amit a hatóságok toleráltak. Olaszország részeként a fasizmus alatt az öngazgatás és autonómia iránti vágy, és ezzel párhuzamosan a Franciaországhoz való csatlakozás iránti igény megerősödött az Aosta-völgyieknél.¹³

Franciaország és az Aosta-völgy kapcsolatában meghatározó jelentőségű de Gaulle kísérlete a terület Franciaországhoz való visszacsatolására. A fasizmus bukása után az Aosta-völgyiek megosztottak voltak: 1944-ben, az ellenállás vezetőjének, Emile Chanoux-nak halálát követően hiányzott közülük egy olyan személy, aki vezetni tudta volna a tárgyalásokat az új Olaszországgal. A franciák voltak azok, akik de Gaulle utasítására vállalkoztak a feladatra, aki, állítása szerint, azt kívánta elérni, hogy az ott lakók „azok lehessenek, akik valójában: mentalitásukban francia nép”.¹⁴ De Gaulle azzal, hogy az Aosta-völgyieket franciáknak nyilvánította, legitímálta a beavatkozást.

A helyi értelmiség körében az olasz államon belüli autonómia mellett számos elképzelés létezett az Aosta-völgy státuszának rendezéséről: függetlenség nemzetközi intézmények által garantált jogokkal, kantonális vagy föderális államrendezkedés kialakítása Olaszországban, Franciaországhoz, sőt Svájcához csatlakozás. Az Aosta-völgyi Nemzeti Felszabadító Bizottság (*Comité de libération nationale valdôtain*) stratégiája azonban távol állt az annexionisták terveitől: a szövetségesekhez fordultak Franciaország expan-

ziós törekvéseiről panaszkodva, valamint felszólították az olasz kormányt az autonómiával kapcsolatos ígéretei betartására. A Franciaországhoz való csatlakozás végül elbukott Truman amerikai elnök ellenkezése miatt. Franciaország nem ragaszkodott nemzetközi garanciákhoz a völgyben élők nyelvi jogainak védelme érdekében, nem gyakorolt nyomást Olaszországra, ami felháborodást váltott ki az Aosta-völgyiek részéről. De Gaulle kivonta a francia csapatokat, majd biztosította Olaszország párizsi követét, hogy Franciaországnak semmilyen annexiós szándéka nincs a területtel kapcsolatban, az olasz kormány pedig visszaállította a terület korábbi jogait, és megadta neki a területi autonómiát.¹⁵

Az Aosta-völgy esetében tehát Franciaország részéről megjelent a *határon túli franciák* érdekének védelme. Ennek a szándéknak a létjogosultságát igazolta egyrészt az olasz állam elnyomó politikája a kisebbségekkel szemben, másrészt a nyelvi-kulturális kötelékek és az Aosta-völgyiek magatartása, mindenekelőtt az annexionista erők jelenléte. Abban, hogy Franciaország az anyaország szerepét magára vállalva ilyen mértékben beavatkozott Olaszország belügyeibe, külső tényezők is szerepet játszottak. Franciaország viszonya Olaszországgal nem volt problémamentes: Franciaország, a demokrácia képviselőjeként, ideológiai háborúba kezdett az olasz fasiszta rendszerrel, másrészt a franciák visszautasították az olaszok területi igényeit Afrikában, és az olasz-francia határokkal kapcsolatban is konfliktusba kerültek.¹⁶ Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az Aosta-völgy stratégiai szempontból is fontos terület, mivel rendkívül gazdag energiaforrásokban, másrészt de Gaulle-t zavarta, hogy az angolszász hatalmak beavatkoztak a szerinte csak a két országot érintő területi kérdésekbe.¹⁷ Vagyis az etnikai és nyelvi tényezőkre hivatkozva feljogosíthatta Franciaországot az olasz kérdés rendezésében való részvételre.

De Gaulle tábornoknak a francia politikai életből való eltűnésével és az európai integráció mélyülésével Franciaország aktivitása az Aosta-völgy irányában drasztikusan lecsökkent. Franciaország és az Aosta-völgy között a politikai kapcsolatok helyett a kulturális kapcsolatok dominálnak, azok is a frankofónia intézményeiben való részvételre korlátozódnak.

A francia érdeklődés csökkenése az Aosta-völgyi közösség irányában az 1950-es évek óta, úgy vélem, mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a terület azóta megtalálta a helyét az olasz államon belül, így a frankofóniamozgalom megfelelő, elegendő keretnek bizonyult a kapcsolatok ápolására. Franciaország részéről az anyaország szerep elismerése az Aosta-völgy irányában korlátozottabb formában, a frankofónia-mozgalmon belül a francia nyelvi művelődés támogatásában valósul meg.

Az Aosta-völgy partikularizmusa és autonómiája tehát a francia nyelvhez kötődik, amely a régió történelmében igen fontos szerepet játszott, ennek megőrzéséhez Franciaország támogatására azonban, úgy tűnik, a régiónak

az autonóm státusz elérése óta már nincs szüksége. Ennek alátámasztására a következőkben azt tekintem át, hogy a helyi francia nyelvű kisebbségnek milyen lehetőségei vannak a nyelvi és kulturális különbözőség megőrzésére.

*Francia nyelv és autonómia*¹⁸

Az Aosta-völgyben a francia nyelvű kisebbség jogai pozitív védelemben részesülnek: az olasz állam a régiót speciális jogokkal és területi autonómiával ruházta fel, melyet az 1948-ban elfogadott Autonómia Statútumban (*Statuto speciale della Valle d'Aosta*) definiáltak. A statútum értelmében az Aosta-völgyben francia-olasz kétnyelvűség lépett életbe.

A statútum 39-es cikke alapján a régió iskoláiban az olasz nyelv oktatására szánt órával egyenlő számú órát kell szentelni a francia nyelv oktatására és bizonyos tantárgyak oktatása folyhat franciául. A regionális parlament és kormány munkanyelve ugyanúgy lehet francia, mint olasz, a nyelv megválasztása az adott okirat címzettjeinek anyanyelvétől függ. A francia nyelvet a közigazgatásban és a bírósági eljárások során is lehet használni.¹⁹

Egy 1978-es törvény értelmében az Aosta-völgyi települések igazgatását ellátó hivatalokban, oktatási intézményekben, egészségügyi létesítményekben az állások betöltésénél előnyben részesítik a helyi és/vagy franciául beszélő polgárokat. Emellett 1988 óta prémiummal jutalmaznak minden kétnyelvű tisztviselőt. Viszont a közigazgatásban nem kötelezi semmi arra a dolgozókat, hogy a két hivatalos nyelven, illetve az ügyfél által választott nyelven fejezzék ki magukat.

A régióban a helyneveket nem fordítják le, azok a hivatalos nyelvek valamelyikén szerepelnek, a kettős elnevezés kizárólag az Aosta/Aoste elnevezés esetében megengedett. A reklám- és marketinganyagokban, ha használják is a franciát, gyakran hibásan és sokszor az olasz felirat alatt kisebb betűvel, nem az olasszal egyenrangú nyelvként, hanem idegen nyelvként feltüntetve. Az üzletekben a francia és a franko-provanszál feliratok csak a hegyi falvakban terjedtek el. Az útjelzésnél sincs állandó, bevett gyakorlat, de egy bizonyos fokú kétnyelvűség itt is érvényben van.

A francia nyelv helyzete a médiában meglehetősen bizonytalan, ez az a terület, ahol Franciaország az Aosta-völgy segítségére lehetne. Két francia nyelvű tévécsatorna működik, szemben a több mint 30 olasszal. Nincsen azonban francia nyelvű rádió. Eltekintve néhány kereskedelmi rádiótól, amely a műsoridő egy részében sugároz francia, illetve alkalmanként franko-provanszál nyelven műsorokat, a helyi rádiókban gyakorlatilag minden információ olaszul van. A 20. század elején az Aosta-völgyi sajtó nagy része még francia nyelven íródott, ma már a *Le Peuple valdôtain* hetilap az egyetlen helyi francia nyelvű újság. A francia és kis mértékben a franko-provanszál

nyelv sokkal inkább jelen van a magazinokban és speciális kétnyelvű periodikákban.

A múltban ugyan az Aosta-völgyi polgárság franciául beszélt, de ma már a francia csak a lakók kevesebb mint 2%-ának anyanyelve, viszont több mint 70%-uk használja.²⁰ Akik beszélik a franko-provanszált, franciául is tudnak, és írásban a franciát használják, nem a franko-provanszált. Ahol élnek *tősgyökeres* Aosta-völgyiek, a helyzet összetett: otthon általában a franko-provanszált használják, az iskolában a franciát és a közéletben az olaszt. Vagyis a francia csupán egy második nyelv számukra. Ez, úgy gondolom, nagymértékben meghatározza a helyeik kötődését a francia nyelvhez és így Franciaországhoz is.

A nyelvpolitika és az oktatás terén a régiónak csupán másodlagos a kompetenciája, vagyis csak a már elfogadott nemzeti törvényeket alkalmazhatja. Az oktatás félig olaszul, félig franciául 1972-től zajlik az óvodákban, de az általános és középiskolákban csupán az 1988/1989-es tanév óta. Az Aosta-völgyi Egyetemet 2000-ben avatták fel, ezzel a régió megkapta az egyetemi oktatásra vonatkozó állami kompetenciákat. Az egyetem formálisan kétnyelvűként alakult, de a tárgyak többségét jelenleg is olaszul oktatják. Amelyik kurzusokon a francia nyelvet használják, azok a gyakorlatban Belgiumban folynak.

A kétnyelvű oktatási rendszerrel és oktatáspolitikával foglalkozó kutatások közül kiemelkedik az Aosta-völgyi Chanoux Alapítvány (*Fondation Chanoux*) 2001-ben készített nyelvi felmérése, amely a nyelvi kérdés referenciamunkájává vált Európában.²¹ Ez az első nyelvi felmérés, amelyet 1921 óta a völgyben készítettek, a népszámlálások azóta nem tartalmazznak nyelvre vonatkozó kérdést. A válaszok alapján a francia nyelv, bár hivatalosan az olasszal egyenlő, inkább másodlagos szerepet tölt be az Aosta-völgyiek életében. A felmérésből kiderült, hogy személyes kapcsolataikban az Aosta-völgyiek a francia nyelv helyett inkább másik nyelvet választanak. A megkérdezettek több mint fele szerint egyenlőtlenség létezik az olasz és francia nyelv között a francia nyelv kárára, és csak 14,8%-uk szerint áll fenn egyenlőségi viszony a két nyelv között. A két hivatalos nyelv egyenlőtlensége ellenére a megkérdezettek több mint fele a jelenlegi helyzet fenntartását kéri. Figyelmet érdemel azonban, hogy a válaszadók csaknem negyede semmilyen helyet nem szánna a franko-provanszál nyelvnek az oktatásban, fakultatív oktatását sem igényli.

A statútum elfogadása után a francia nyelv ugyan elméletben az olasszal egyenlő státuszt élvez, de a gyakorlatban az olasz nyelv dominanciája a jellemző. A franko-provanszál nyelv sem az iskolában, sem a közigazgatásban, sem pedig a médiában nem jut szerephez, viszont a franciával szemben ez a nyelv közelebb áll az emberekhez, hiszen családi körben inkább ezt a nyelvet használják. Elgondolkodtató, hogy a nagy többség mégis közömbösen

tekint a nyelv helyzetére. A jelenlegi tendencia alapján a franko-provanszál nyelv nagy eséllyel tűnhet el a régió nyelvi térképéről, miközben a francia nyelv is perifériára szorul. A francia nyelv kifejezett védelme a regionális pártok programjában sem szerepel, ahogy arra a következő fejezet is rámutat.

Politikai képviselet és autonómia: az Aosta-völgyi Unió²²

Az Aosta-völgyi Unió (*Union Valdôtaine, UV*) a régióban leginkább aktív autonomista párt, egyben a régió első számú politikai pártja, 1945-ben, a terület felszabadítása után pár hónappal alakult. Első politikai programjukban célként tűzték ki többek között az olasz állam területi átszervezését a svájci kantonális rendszer mintájára, valamint az Aosta-völgyiek jogai számára nemzetközi garancia szerzését. Az UV nem csak a frankofón kisebbség jogait védte, hanem tágabb értelemben az Aosta-völgyi *őshonos* nép jogait. Szerintük nem francia nyelvű kisebbségről kell beszélni a völgyben, hanem Aosta-völgyi kisebbségről az olasz államon belül. 1949-ben a párt regionális választásokon való részvétele után kiderült, ahhoz hogy koalícióképes pártként tartsák őket számon, változtatni kell a programjukon. Ezért a kantonális rendszer ötletét elhagyták, és a régió Franciaországhoz való visszacsatolását képviselő belső frakciókat elszigetelték, majd kizárták a pártból.

A párt ideológiája az 1950-es évektől kezdve jelentős változáson ment keresztül. Autonómia-terekvéseiket az olasz államon belüli regionális intézményi autonómia erősítésére korlátozták. Az 1970-es években megkezdődött olaszországi regionalizációs folyamatok hatására a párt politikai célkitűzéseinek újragondolására kényszerült. Ettől kezdve lett a kulturális különállás az UV programjainak fő jellemzője, ekkor fejlesztették ki az *Aosta-völgyi nép* koncepcióját, amelynek identitását kívülről fenyegeti a centralizáló olasz állam.

Az utóbbi 50 évben az olasz nyelvűek betelepülése számottevően növekedett az Aosta-völgyben, ezzel a régió nyelvi térképe jelentősen átalakult.²³ Ez azonban nem akadályozta meg az UV-t abban, hogy a régió vezető pártja maradjon. A nyelvileg és etnikailag egyre inkább heterogén régióban olyan programot fejlesztettek ki, amellyel könnyen tudtak azonosulni a különböző etnikai és nyelvi csoportok. Az évek folyamán az UV sikerrel kezelte a konkurenciát a választások során. Politikai ellenfelek az olasz pártrendszer különböző tendenciáihoz tartoztak, de a párt a hatalommegosztás elvét vallva mindig a koalíciókhoz csatlakozást választotta. Jóllehet az UV a 2008-as választásokon abszolút többséget szerzett, mégis folytatta a koalíciós stratégiát. A választók szemében az UV kompetens pártnak tűnik, és pozitív mérleget mutat fel a régió autonómiája szempontjából. Mindezt úgy érte el, hogy a francia nyelvű kisebbségre koncentrált etnikai-nyelvi nacionalizmus erőlte-

tése helyett, programja folyamatos korrekciójával nyitott a más régióbeli olaszok felé.

Fél évszázadnyi kétnyelvűség tapasztalatai

A kétnyelvű oktatási rendszer és a politikai képviselet részletesebb áttekintése alapján azt mondhatjuk, hogy az Aosta-völgyi francia nyelvű kisebbség, kis létszáma ellenére, kiterjedt jogi védelemmel rendelkezik. A kétnyelvűség érvényesítése a gyakorlatban azonban nem egyszerű egy olyan területen, ahol az egyik nyelvet több évtizeden keresztül üldözték. A negatív emlékek mellett a francia-olasz kétnyelvűség másik akadálya, hogy egyre kevesebben beszélnek anyanyelvükként a francia nyelvet, a túlnyomó többség számára a francia már tanult nyelv, amelynek gyakorlati hasznossága is megkérdőjelezhető, hiszen a tapasztalatok szerint a helyiek kizárólag olaszul beszélve is boldogulhatnak.

Az Aosta-völgygel kapcsolatban kritikaként szokták megfogalmazni, hogy az autonóm státuszt főleg pénzügyi szempontból tartják hasznosnak, de a tényleges érdeklődés a nyelvi diverzitás fennmaradása iránt valójában nagyon gyenge.²⁴ A nyelvi helyzet áttekintése után úgy gondolom, ez a megállapítás nem teljesen alaptalan, és a történelmi tapasztalatok tükrében nem is meglepő. A francia nyelv az autonómia megszerzésében még fontos szerepet játszott, mára azonban elvesztette korábbi jelentőségét. Ezzel szorosan összefügg, hogy a régióban az autonóm státusz kinyilvánítása óta az olasz anyanyelvűek aránya jelentős mértékben növekedett.

Úgy tűnik, az Aosta-völgyiek elégedettek a helyzetükkel, a politikai életből teljesen eltűntek az annexionista csoportok, a társadalmon belül a kötődés a saját franko-provanszál dialektusukhoz erősebb, mint a francia nyelvhez. A *status quo*val való megbékélésben nagy szerepe van annak is, hogy Olaszországban a decentralizációs folyamatok révén megerősödött a régiók szerepe. Mindezek alapján a de Gaulle által „mentalitásában franciának” nevezett Aosta-völgyi nép és Franciaország kapcsolatai, ahogyan az utóbbi 50 évben, előreláthatóan a jövőben sem fognak anyaország határon túli nemzet-rész jelleget öltetni. Ezt az állításomat a régió Québeckel való összehasonlításával is igyekszem alátámasztani.

Franciaország és a „Québec-kérdés”

A francia külpolitikában az úgynevezett „Québec-kérdés” az 1960-as évektől kezdve több mint harminc éven keresztül központi szerepet töltött be. Québec, a kanadai föderáció francia nyelvű tartománya évtizedek óta igyek-

szik elismertetni Kanada többi részével az önrendelkezéshez való jogát és a québeci társadalom különleges, eltérő jellegét a kanadai alkotmányban. A Québec és a kanadai szövetségi kormány között 1968-ban megkezdődött alkotmányos tárgyalássorozatok 1976-ban vettek új irányt, miután a québeci politikai színpadon megjelent a *Québeci Párt (Parti Québécois, PQ)* szeparatista párt, amely nyíltan kifejezte, ha Québec igényei nem teljesülnek, a tartomány kiválik Kanadából.²⁵

A „Québec-kérdést” a mai napig nem sikerült rendezni. Québecben eddig két ízben, 1980-ban és 1995-ben tartottak népszavazást a függetlenségről, és bár mindkét esetben a föderációban maradás mellett döntöttek, a kanadai problémák nem tekinthetők megoldottnak. A problémák gyökerében elsősorban a québeci úgynevezett *kétnemzet-elmélet* áll, melynek értelmében Québec – a francia kultúra központjaként – a kanadai szövetségi szinttel egyenlő partner, a szövetségi álláspont szerint viszont csak egy a kanadai tartományok közül.²⁶

Québecet délről az Egyesült Államok, keletről és nyugatról angol nyelvű kanadai tartományok határolják, vagyis a frankofónok mintegy szigeteket alkotnak az angol nyelvű környezetben.²⁷ Québec földrajzi elhelyezkedése nagyban magyarázza a francia érdeklődést, hiszen Franciaország a hidegháború végéig az angolszász hegemonia ellensúlyozására törekedett a világban, így válhatott Québec a frankofónia-mozgalom fejlesztésének kiindulópontjává.

Franciaország több mint száz éven keresztül – miután a kanadai francia területek Nagy-Britanniához kerültek – nem mutatott semmilyen érdeklődést, hogy hivatalos kapcsolatokat építsen ki Québeckel, sem politikai, sem gazdasági téren. Franciaország és Québec között a kapcsolatok a két világháború alatt kezdtek megerősödni, főként kulturális téren, de igazán aktív szerepvállalásról Franciaország részéről főként Charles de Gaulle elnöksége alatt beszélhetünk. De Gaulle tábornok Québec esetében tett lépéseinek jelentősége megkérdőjelezhetetlen. De Gaulle megfogalmazása szerint Franciaország adósságát szerette volna leróni a háborúk következtében magukra hagyott francia nyelvű közösségek irányában.²⁸ Egyértelműen kijelentette, hogy franciákként tekint a québeciekre, és támogatta függetlenségi törekvéseiket. De Gaulle megfogalmazásában: „valami nemes és történelmi gesztust kell tennem, amely felhívja a figyelmet arra, hogy ők is hozzánk tartoznak”.²⁹ A gesztust 1967-ben meg is tette, amikor québeci látogatása során megtartotta híres „Éljen a szabad Québec” („*Vive le Québec libre*”) beszédét.

Az igazi áttörés a két ország kapcsolatában 1960-ban jött el, amikor Québecben a liberális Jean Lesage hatalomra jutásával felismerték a Franciaországgal való kapcsolatok megerősítésének és szélesítésének szükségességét. Kezdetben a québeciek még nem kérdőjelezték meg a kanadai föderális berendezkedést, hanem pontosítani szerették volna a tartomány helyét a föde-

ráción belül. Csak 1966-ban került előtérbe az „egyenlőség vagy függetlenség” stratégia, és lett Franciaország támogatása elsődleges fontosságú abban, hogy a québeciek nyomást gyakoroljanak a kanadai kormányra. A diplomáciai viták tetőpontja kétségtelenül de Gaulle beszéde volt. Franciaország, Kanada és Québec között egyfajta diplomáciai háború bontakozott ki. A fő kérdés a québeciek részéről az volt, hogyan ériék el a kapcsolatok fejlesztését Franciaországgal: a szövetségi szint közvetítésével, vagy közvetlenül Párizssal tárgyalva. A második lehetőséget választották.

Franciaország és Québec részéről is egyértelműen megjelentek az egy nemzethez tartozásra utaló kijelentések: de Gaulle a québecieket konzekvensen Franciaország területén kívül élő franciáknak nevezte. Daniel Johnson québeci miniszterelnök pedig a Québecben élőkről úgy fogalmazott: „Franciaország fiai és lányai felépítették Új-Franciaországot.”³⁰

De Gaulle-nak köszönhetően a québeciek új öntudatra ébredtek, ez kifejeződött többek között az úgynevezett 101-es törvény kapcsán is, amely a francia nyelvet hivatalos nyelvvé tette a tartományban. A szövetségi kormány elkezdte magát nyomás alatt érezni, és nyitottabbá vált Québec ajánlataira. A franciák gondolkodása is változott: Québec *teljes értékű*, modern társadalommá vált a szemükben, felismerték, hogy a kapcsolatok fejlesztése lehetőséget nyújthat Franciaország számára, hogy új imázssal vesse meg a lábát az észak-amerikai kontinensen.³¹

Tagadhatatlan, hogy Franciaország támogatása nem szűnt meg Pompidou, Giscard d’Estaing és Mitterrand elnöksége alatt sem. 1989-ig Franciaország még változatlanul a merész külpolitikai lépésekben látta azt az eszközt, amellyel kompenzálhatta az ország belső nehézségeit, de már nyoma sem volt a de Gaulle idejére jellemző lendületnek.³²

Franciaország szerepcsökkenésének a québeci függetlenség kérdésében a hetvenes években nagy szerepet játszottak a québeci politikai változások. Jean-Jaques Bertrand, az 1968-ban megválasztott québeci miniszterelnök került minden konfrontációt Ottawával, Québec már nem kért magának külön helyet a frankofónia-találkozókon. Ekkor a lendület helyett stabilitás jellemezte Québec kapcsolatait Franciaországgal. A Bertrand-t követő Bourassa is a kanadai föderalizmust választotta a függetlenséggel szemben, de hangsúlyozta, hogy a föderációnak Québec érdekeit is szolgálnia kell. Kanadán belül védte a francia nyelvet, a francia-kanadai kultúrát, és véget vetett a protokolláris vitáknak, de folytatta az 1965-ben megkezdett együttműködést Franciaországgal, nagy hangsúlyt fektetve a gazdasági kapcsolatokra.

1976-ban a québeci választásokat viszont már a *Parti Québécois* nyerte, amely a tartomány függetlenségéért szállt harcba. A PQ megválasztása új perspektívába helyezte a francia-québeci kapcsolatokat. A középpontban ezentúl az állt, hogy Franciaország a mindenkori kormányok összetételétől függetlenül tartsa fenn jó kapcsolatát Québeckel. Másrészt Québec, hogy

helyet kaphasson nemzetközi politikában és a frankofónia intézményeiben, Franciaország támogatását kérte Kanadával szemben.³³

Québeci függetlenség francia szemmel: a francia pártok és a Parti Québécois kapcsolata

A PQ hagyományosan a gaulle-ista jobboldali francia pártokhoz kötődött, akik 1976-ra már kisebbségbe kerültek a francia kormányban, Franciaországot azonban továbbra is a jobboldal irányította. 1981-ben viszont a francia köztársasági elnök és a miniszterelnök is a Szocialista Pártból (*Parti Socialiste*) került ki, ezzel új helyzet állt elő. A szocialistákat ugyanis kevésbé vonzotta a PQ álláspontja; a köztársasági elnökké választott Mitterrand tiszteletben tartotta Kanada egységét, de emellett a québeciek legitim törekvéseivel is egyetértett, és egyensúlyra törekedett a kettő között. A Szocialista Pártot inkább az Új Demokrata Párthoz (*Nouveau Parti Démocratique*, NPD) fűzték szorosabb szálak, amely szintén tagja a Szocialista Internacionálnak. A Szocialista Párt ráadásul 1971-ig a baloldal újrászervezésével volt elfoglalva Franciaországban, nem igazán törődtek a Québec-kérdéssel. A párt azután egyre inkább nyitott más külföldi baloldali pártok felé, ami kedvezett a szociáldemokrata PQ-nak.

A Szocialista Párt álláspontja nem volt egységes Québeckel kapcsolatban. Két kisebbségi szárny volt, melyet igazán foglalkoztatott a francia identitás védelme, az angolszász kultúrával szemben folytatott harc és Québec önrendelkezése. A többség, Mitterrand-nal az élen inkább közömbös volt a kérdés iránt, amely részben abból is adódott, hogy nem ismerték mélyebben a québeciek helyzetét. A párton belül a kisebbségi irányzatok képviselői kezdtek kampányba, hogy megismertessék a Québec-kérdést a franciákkal, ami eredményesnek bizonyult: 1979-ban a szocialisták bevették javaslataik közé 110-edik pontként a Québec-kérdést, amivel aztán az 1981-es elnökválasztásokon indult Mitterrand. A Québec-kérdés elővétele azért is nagy jelentőségű, mert a választási programban mindössze 5 pont foglalkozott nemzetközi kérdésekkel. Mitterrand elnöksége alatt a kontinuitás mindvégig megmaradt Franciaország Québeckel szembeni politikájában, második elnökségére azonban a PQ jelentősen veszített korábbi erős pozíciójából a kanadai szövetségi kormánnyal szemben.

A PQ abban támaszkodott Franciaország támogatására, hogy nyomást gyakoroljon a kanadai kormányra az alkotmányos reformról folytatott tárgyalások során. Hiába bírta azonban a québeci kormány Franciaország támogatását, mégsem sikerült győzelemre vinni a függetlenség ügyét. Québec remélte, hogy sikeres népszavazás esetén Franciaország lenne az első ország, amely elismerné államiságát. Az 1980-as népszavazás bukása viszont arra

ösztönözte Franciaországot, hogy közeledni kezdjen a kanadai kormányhoz. A függetlenségpártiak kudarc demoralizálta a francia lobbistákat és közvéleményt, úgy érezték, a PQ hamis képet mutatott nekik a québeci helyzetről, hiszen a népszavazáson kiderült, hogy a québeciek 59%-a ellenzi a tartomány függetlenségét. Kanada és Franciaország között ezt követően mélyülni kezdtek a kapcsolatok, a kanadai szövetségi kormány pedig a nyolcvanas évek közepéig az előző évtizedekhez képest határozottabban lépett fel a Québec-kérdéssel kapcsolatban.³⁴

A kanadai kormány válasza Franciaország és Québec közeledésére

1966-ig, amíg a québeci kormányoknál nem került elő a függetlenség kérdése, a kapcsolatok nemcsak Franciaország és Québec, hanem Franciaország és Kanada között is fejlődésnek indultak. A francia–québeci közeledés először 1967-ben vezetett konfrontációhoz Franciaország és Kanada között, majd de Gaulle eltűnésével a kapcsolatok normalizálódtak. A feszültség a *Parti Québécois* megjelenésével éleződött ki ismét, és kezdődött egyfajta diplomáciai háború a PQ és a kanadai liberális szövetségi kormány között, ugyanis a szövetségi kormány szerint Québecnek, kanadai tartományként nem lett volna joga közvetlen kapcsolatokat létesíteni külföldi államokkal, ahogy azt Québec tette, felállítva Franciaország támogatásával első kapcsolatait például a frankofón Afrikával is.³⁵

Az 1980-as referendum után Ottawa mindent megtett, hogy kizárja Québecet a frankofónia-konferenciákból, és megakadályozza a francia–québeci kapcsolatok további fejlődését. A kanadai alkotmány honosítása 1982-ben – Québec hozzájárulása nélkül – megváltoztatta a tartomány Kanadán belül betöltött szerepét és Franciaországhoz fűződő kapcsolatát is: Québec vétőjog nélkül maradt, és nem ismerték el a nemzetközi kapcsolatok létesítéséhez fűződő jogát.

Miután 1984-ben a konzervatívok alakítottak kormányt Ottawában, már nem kifogásolták, hogy Québec és Franciaország szoros kapcsolatokat ápolnak egymással, így kerülhetett sor az első Frankofónia Csúcsértekezletre 1986-ban.³⁶ Ezt követően Franciaország és Québec kapcsolatát három tényező határozta meg: 1985-ben a PQ elvesztette a tartományi választásokat, ezzel a függetlenségi kérdés egy időre lekerült a napirendről, 1989-ben, a hidegháború végével Franciaország feladni kényszerült korábbi gaulle-ista különutas politikáját, 1997-ben pedig a francia jobboldal jelentős mértékben széttagolódt.³⁷ Mindezek együttesen a Québec-kérdés szerepének csökkenését és a Kanadához fűződő kapcsolatok javulását eredményezték Franciaországban. Nicolas Sarkozy megjelenése a francia politikai életben szintén a szövetségi kormánynak kedvezett, ugyanis ezzel a québeci függetlenséget ellenző irány-

vonaltűnt fel. Sarkozy már úgy fogalmazott, hogy a Kanada és Franciaország között lévő *baráti kapcsolatok* fényében nem támogathatják a kanadai föderáció széthullását.³⁸

A Québec-kérdés a 2012-es francia elnökválasztások tükrében

Franciaországban a 2012 tavaszán tartott elnökválasztás során megmutatkozott, hogy a francia politika meghatározó szereplői már nem közömbösek Québec szuverenitása iránt. Az országot jelenleg a baloldal irányítja, miután az elnökválasztást a szocialista François Hollande nyerte meg, és a júniusi parlamenti választásokat követően a francia nemzetgyűlésben is megerősödött a szocialisták pozíciója. Hollande az V. Köztársaság második olyan elnöke, aki a Szocialista Párt színeiben nyerte meg a választást. A szocialisták hatalomba való visszatérésével új értelmezést nyerhet a korábbi francia álláspont, melyet Kanadával és a Québec-kérdéssel kapcsolatban képviseltek: 1977-ben Valérie Giscard d'Estaing elnöksége alatt fogalmazták meg elvként, hogy Franciaország nem avatkozik bele az ügybe, de nem is közömbös iránta. Ez a pozíció egyrészt garantálja Franciaország semlegességét, de közben biztosítja számára, hogy figyelemmel kísérje a québeciek helyzetét. Nicolas Sarkozy elnöksége alatt szembefordult ezzel az állásponttal, amikor nyíltan kiállt Kanada egysége mellett és elítélte a québeci függetlenségi törekvéseket.

Franciaországban a Szocialista Párt már a 2007-es elnökválasztások során is kifejezte a québeci függetlenség ügyének támogatását, de erre akkor a québeci politikusok nem voltak fogékonyak.³⁹ Majd a Québec és a szövetségi kormány közötti viszony látványos megromlásával párhuzamosan a québeci pártok újra igyekeztek szorosabbra fűzni kapcsolataikat a velük azonos ideológiai alapon álló francia pártokkal.

A 2012-es francia elnökválasztásokra készülve a Szocialista Párt ismét bevette a programjába a Franciaország és Québec közötti *történelmi kapcsolatok* újraélesztését a „Franciaországot és Québecet egyesítő közös sorsra” emlékeztetve.⁴⁰ Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy a Szocialista Párt programja még átfogó elveket tartalmazott, és a québeci függetlenség jelentősége eltölpül a belső problémák és olyan jelentős külpolitikai kérdések mellett, mint az euróövezeti válság, a demokratikus átmenet elősegítése az arab világban vagy Irán nukleáris programja. Mindazonáltal jelentős előrelépés, hogy a 2012-es elnökválasztásokkal a külpolitikai kérdések ismét nagyobb figyelmet kaptak a francia politikában, hiszen korábban ez a terület szinte teljesen hiányzott a politikai vitákból.

Québec kilátásai

A québeciek 1992 óta azt akarják elfogadtatni Kanada többi részével, hogy Québec nem eltérő társadalom, hanem eltérő nemzet. 2006-ban a szövetségi parlamentben határozatot fogadtak el, amely elismeri, hogy a québeciek nemzetet alkotnak Kanadán belül. Viszont arra nincs szándék, hogy ezt az alkotmányban is elismerjék. A szövetségi kormányok válasza Québec szuverenitásra törekvésére előbb a *nemzetépítési (nation building)* politika felgyorsítása, majd Kanada multikulturális társadalomként való újradefiniálása volt. A multikulturalizmus koncepciója megfosztotta az alapító nép státusztól, a québeciek csupán egy etnikai-kulturális kisebbséggé váltak a többi között.⁴¹

Québecben konszenzus van arról, hogy a kanadai multikulturalizmus nem felel meg a számukra. A francia nyelv bár Québec hivatalos nyelve, Québecen kívül már nem a legfontosabb kisebbségi nyelv Kanadában. A québeciek a kanadai frankofónok jogainak fenntartása és kiszélesítése mellett érvelnek, miközben a szövetségi kormány a demográfiai helyzet tükrében megkérdőjelezi ennek a jogosságát.⁴²

Kanadában a tárgyalások sorozatos kudarcai óta gyakran teszik fel a kérdést, hogy a Québec-kérdés megoldásához szükség van-e alkotmánymódosításra. A kanadaiak úgy gondolják, túl sokat adtak, míg a québeciek szerint túl keveset. A kanadai alkotmány reformja a québeciek igényei alapján lehetetlen. Egyrészt az 1982-es alkotmányt olyan módosítási formulával egészítették ki, amelynek értelmében az alkotmány jelentősebb módosításához a szövetségi parlament és az összes tartomány beleegyezése szükséges, sőt néhány tartományban népszavazásokat is előírnak. Másrészt a kanadai társadalom hozzáállása is elutasító lett, vagyis nincs olyan szövetségi politikus, aki ezt felvállalná. Mára a québeciek előtt két lehetőség maradt: a jelenlegi kanadai berendezkedés elfogadása vagy a szuverenitás. Utóbbi elérésében viszont jelenleg nem számíthatnak Franciaország támogatására.

Québec és a szövetségi kormány közötti problémák mind abból erednek, hogy az 1960-as években a québeci politikai elit egy olyan *kétnemzeti* koncepciót fejlesztett ki, amelyben Québec a tartomány francia nyelvű többsége okán a szövetségi kormánnyal egyenlő partner lenne, és ehhez a québeciek azóta is ragaszkodnak. A szövetségi kormányok viszont az 1970-es évektől kezdve az egyéni jogokra és a tíz tartomány egyenlőségére helyezik a hangsúlyt.⁴³

Úgy gondolom, a kialakult helyzet alapján nem lehetetlen, hogy egy harmadik népi konzultációra is sor kerüljön a következő években. Ahhoz, hogy a québeciek egy következő népszavazáson a Kanadából való kiválás és önálló állam létrehozása mellett döntsenek, mindenekelőtt arra lenne szükség, hogy identitásukban az ott élők elsősorban québecinek tartsák magukat és ne (francia) kanadainak.

A québeciek identitásbeli problémái a nyelvi és kulturális bizonytalanságban rejlenek. A francia kanadai kultúra szerepe jelentős mértékben megváltozott: az 1960-as években a kultúráról már mint viselkedésformáról beszéltek, és a megőrzés helyett az önrendelkezés került előtérbe. Az egymást követő kormányok Québec francia karakterének megőrzésére törekedtek. 1974-ben Québec akkori liberális kormánya a francia nyelvet a tartomány egyedüli hivatalos nyelvévé tette, ezt erősítette meg a Francia Nyelv Kartájának (*Charte de la langue française*, más néven a 101-es törvény) elfogadása 1977-ben.⁴⁴

Nemcsak a québeci identitás, hanem a gazdasági önértékelés is sokat fejlődött az elmúlt húsz évben: a québeciek többsége szerint minden forrásuk megvan ahhoz, hogy szuverének legyenek. 1980-ban és 1995-ben ezek a pillérek túl gyengék voltak, viszont a jövőben meghatározó jelentőségűek lehetnek.

A québeci társadalom jelentős része úgy gondolja, hogy a tartomány számára a kanadai multikulturalizmus nem nyújt elég garanciát identitása, kultúrája és nyelve megőrzésére. Az angol és a francia nyelvi közösségek közötti feszültségek a 2012 őszi tartott québeci választások óta egyre nőnek, de nemcsak a belpolitikai helyzet, hanem a demográfiai változások is egyre bizonytalanabbá teszik a francia nyelv helyzetét Québecben és egész Kanadában.

A franciák körében létezik egy elképzelés, hogy milyen szerepet kell betölteniük a világban, ez a francia nacionalizmus az, ami arra ösztönzi őket, hogy törődjenek Québeckel. Bár Franciaország érdeke a frankofón társadalom fennmaradása, az 1960-as években járt út – amikor Québec anyaországgként számíthatott Franciaország támogatására a szövetségi kormánnyal szemben – már nem járható. A 2012-es québeci választásokkal a *Parti Québécois* ugyan viszatért a hatalomba, de ezúttal kisebbségből kormányoz, vagyis a pozíciója gyenge a függetlenség kérdésének keresztülviteléhez. Hiába kormányoznak függetlenségpártiak Québecben, szocialisták Párizsban, jelenleg Franciaországnak nincs oka, hogy olyan benyomást keltsen, hogy támogatná Québec függetlenségét. Főként úgy, hogy a korlátozott lehetőségek mellett a kiválást maguk a québeciek sem támogatják a korábbi intenzitással.

Québec és az Aosta-völgy helyzetének összehasonlítása

Québec és az Aosta-völgy összehasonlítása, úgy vélem, nemcsak a Franciaországhoz fűződő viszonyuk alapján lehet érdekes, hanem annak vizsgálatában is, hogy a kulturális különbözőségekből eredő problémákat a többségi államok miként oldhatják meg. A többségi államhoz való viszonyulásuk alapján az Aosta-völgy és Québec között lényeges különbség van, ez pedig számos jelenségre ad magyarázatot, ami a vizsgált kisebbségek és Franciaország vi-

szonyát illeti. Ez az állítás a két terület összehasonlító vizsgálatával, minde-
nekelőtt a vezető pártok diskurzusának elemzésével igazolható.

Az Aosta-völgyi pártok célja a *status quo* fenntartása, vagyis nem töreked-
nek a kialakított keretek jelentősebb tágítására. Erre az egyik magyarázat az
lehet, hogy a régió nem rendelkezik olyan régóta autonóm státusszal, mint
Québec. Az Aosta-völgyi pártrendszerre emellett az olasz pártrendszer át-
rendeződése is hatott az 1990-es évek elején, melynek következtében az *Union*
Valdôtaine-nek egyre kevésbé akad komolyabb ellenfele a helyi politikában.⁴⁵

A québeci pártok különbözőképpen fogalmazzák meg a többségi állam-
hoz fűződő viszonyukat. A függetlenségpártiaknak az 1960-as évek előtt
nem volt jelentős hatásuk a québeci politikai életre. A szeparatista vonal
első igazán meghatározó képviselője az 1968-ban alakult *Parti Québécois*
volt. A szeparatisták a kiválás szükségességét azzal indokolták, hogy a qué-
beciek mind gazdasági, mind kulturális szempontból elnyomottak, nemcsak
Kanadán belül, hanem a Québecben élő angol nyelvű kisebbség által saját
tartományukon belül is.⁴⁶ A 2012-es választásokat követően ismét kormányt
alakító PQ továbbra is azt az álláspontot képviseli, hogy a Kanadában mara-
dás „elfogadhatatlan kockázatot” jelent Québec számára.⁴⁷

Az Aosta-völgy politikai életével kapcsolatban végzett vizsgálat arra en-
ged következtetni, hogy meglehetősen valószínűtlen, hogy a pártok a sze-
paratizmus felé mozduljanak el a közeljövőben. A hivatalos kétnyelvűség
a gyakorlatban az Aosta-völgy esetében sem az egyenlőség alapján valósul
meg, viszont a régióban nemcsak a politikai pártok, hanem a társadalom je-
lentős része sem érdeklődik a nyelvi diverzitás fennmaradása iránt. A helyze-
tet nehezíti, hogy a francia, bár hivatalos nyelv, a völgy lakói számára csupán
második, közvetítő nyelv, míg az első nyelvként használt franko-provanszál
semmilyen jogi védelemben nem részesül. Vagyis nem egy olyan kisebbség-
ről van szó, amely a francia anyanemzeti közösséghez a tartós különfejlődés
után akár a származás vagy a beszélt nyelv alapján erősen kötődne, hanem
egy olyan, Olaszország egy régiójában kialakult, eredetileg francia nyelvű
kisebbségről, amely identitását már ehhez a régióhoz való kötődésével hatá-
rozza meg.

Az Aosta-völgyi kisebbség érdekérvényesítő képességét a vezető regio-
nális párt növeli a politikai képviselet hatékony ellátásával: az UV megfo-
galmazása szerint nem *frankofón kisebbségről* kell beszélni az Aosta-völgyben,
hanem *Aosta-völgyi kisebbségről* az olasz államon belül. Programjából elhagya-
ta az irredentista, függetlenségpárti elemeket, a régió Franciaországhoz való
visszacsatolását képviselő csoportokat kizárták a pártból, ezzel legitimációt
szereztek a nemzeti szintű politikai versenyben való részvételhez is. Politiká-
jával az Aosta-völgyiek támogatásának magas fokát sikerült megszereznie,
gyakorlatilag a pártnak nincs vetélytársa. Az UV-nek kedveznek az olaszor-
szági pártrendszerben bekövetkezett változások is, hiszen Olaszországban a

párt által szorgalmazott föderalizmus kiterjesztésének lehetünk tanúi, a regionális szint kompetenciái egyre nőnek, így a többség-kisebbség viszony korántsem olyan problémás, mint Québec és Kanada esetében. Ebben a perspektívában érthető, hogy a québeciek miért keresték és keresik Franciaország támogatását, és az Aosta-völgyiek miért nem.

A québeci politikai erők rendkívül megosztottak, a korábban vezető, koalícióképes *Parti Québécois* legitimációja jelentősen meggyengült. Az 1998-as választásokon még sikerült a szavazatok több mint 60%-át megszerezniük, de az azt követő két választáson már nem tudtak többséget szerezni, és a 2012-es választásokon a 125 fős nemzetgyűlésben is csupán 54 mandátumhoz jutottak.⁴⁸ A PQ mellett Québecben radikálisabb pártok és mozgalmak is megjelentek, amelyek a francia-angol kétnyelvűség létjogosultságát is tagadják. Viszont mivel a tartomány és Kanada többi része közötti törésvonal egyre mélyül, létfontosságú lenne felismerni, hogy szövetségi és tartományi szinten a frankofónok jogai csak úgy biztosíthatóak, ha Québecben is megvalósul az angol nyelvűek jogainak tiszteletben tartása és védelme.

Az évtizedek óta elhúzódó konfliktus Kanada és Québec között arról tanúskodik, hogy a kisebbségek önrendelkezési joga igen nehezen kezelhető kérdés, hiszen az alkotmányozási problémákon túl a szövetségi állam ritkán hajlandó olyan csoporttal tárgyalni, amelynek célja, hogy a szövetségi tartomány az állam keretein kívülre kerüljön, a másik oldalról viszont Québec képviselői azt várják el, hogy egyenrangú félként tárgyaljanak velük. Ahhoz, hogy ezt elérjék, a tartományi politikusoknak következetes politikát kellene folytatniuk. Gondolok itt arra, hogy bár konszenzus van arról, hogy Québec politikája különbözik a kanadai etnokulturális pluralizmus megközelítéstől, a mai napig nem fogadtak el törvényt a québeci koncepcióról, annak tartalma a hatalmon levő kormányoktól függően változik. A szövetségi kormány számára a québeci politika így csupán a kanadai multikulturalizmus egy tartományi változata.⁴⁹ Úgy gondolom, amíg Québec részéről nem születik olyan politikai kinyilatkoztatás, amely meghatározná az elmélet alkotóelemeit, és segítséget nyújthatna az állami szereplőknek alkalmazásában, a québeci álláspont nem érvényesíthető a törvények által meghatározott szövetségi multikulturalizmus politikájával szemben.

Az Aosta-völgyben a kultúrával kapcsolatban a megőrzés kerül előtérbe, míg Québecben az önrendelkezés. Az UV mögött már nem azért áll az Aosta-völgyi többség, mert az „Aosta-völgyi kérdés” megoldását várják tőle, hanem a hatékony igazgatást, a korábban megszerzett jogok érvényesítését. Aosta-völgy példája azt mutatja, hogy a kisebbség nemzethez fűződő kapcsolatát alakíthatja olyan kompromisszum is, amely eredményeképpen a kisebbség megtalálja a helyét a politikai társadalomban, és nem keresi a kiválás lehetőségét. A québeciek a francia anyanemzethez a földrajzi távolság és tartós különfejlődés ellenére is származásuk, valamint a Québecben beszélt francia

nyelv alapján erős szálakkal kötődnek. Kétségkívül rendelkeznek québeci nemzeti közösségtudattal, de a többség identitásában ez nem meghatározóbb, mint a kanadai nemzeti közösséggel való azonosulás.

Összegzés, következtetések

Franciaország anyaországi szerepének vizsgálata Québec és az Aosta-völgy irányában rávilágít arra, hogy a szakirodalomban megkülönböztetett két nemzetfogalom éles szembeállítására nem szerencsés, hiszen azok összefonódhatnak még az egyes koncepciók prototípusának tekintett nemzeteknél is. A politikai gyakorlatban annak lehetünk tanúi, hogy az államok a nemzeti identitás meghatározásánál nem minden esetben képviselnek koherens álláspontot. Franciaország, az államnemzet-felfogás talaján megfogalmazott nemzetkonceptiójával, a kisebbségi kérdések iránt hagyományosan kevésbé fogékony országgént közel két évtizeden keresztül ötvözötte politikájában a nemzet kétféle értelmezését. Mindez nem tűnt ellentmondásosnak, mivel a kultúrnemzeti megközelítést csupán külpolitikájában, jól lehatárolható esetekben alkalmazta. Franciaország az országon belül az államnemzet-konceptió alapján kezeli a többség–kisebbség viszonyát, és a francia nemzetiséget a francia állampolgársággal tette egyenlővé, viszont Charles de Gaulle az 1940-es években már franciákként beszélt az Aosta-völgyiekről, az 1960-as években a québeciekről, és anyaországgént lépett fel érdekükben.

Québec és az Aosta-völgy esetében a francia nyelvű közösségek nyelvükben, kultúrájukban elkülönültek a többségi társadalomtól, és azok asszimilációs törekvései ellenére is képesek voltak megőrizni önálló identitásukat. A vizsgált időszakokban, amikor látványosan megjelentek Franciaország részéről a francia nemzethez tartozásra utaló jelek, az őket befogadó államokban ezen identitásuk megőrzése került veszélybe. Franciaország beavatkozására az olasz állam az Aosta-völgy esetében a területi autonómia megadásával válaszolt, a kanadai kormány pedig alkotmányos tárgyalásokat kezdett Québeckel a tartomány igényeiről. Ezek eredményeképpen Kanada szövetségi szinten több mint négy évtizede hivatalosan kétnyelvű, Olaszország pedig az Aosta-völgy esetében a regionális kétnyelvűség politikáját alkalmazza, és a területet különleges jogállású tartománnyá nyilvánítva bizonyos fokú autonómiával ruházta fel. Az Aosta-völgyben az autonómia megszerzését követően a Franciaországhoz való kötődés nem jelentős, Québec azonban továbbra is jelentős mértékben kötődik a francia nyelvhez, és erős szálak fűzik Franciaországhoz.

A két területet összeköti Charles de Gaulle személye. A de Gaulle tábornok nevével fémjelzett merész, az angolszász hegemoniával szembemenő külpolitikát utódai is követték kisebb-nagyobb módosításokkal, és kiálltak a

québeci függetlenség ügye mellett. Ezt a *különutas* politikát az Aosta-völgyiek esetében nem lehetett értelmezni az európai integráció létrejötte után. De Gaulle követői is hamar rájöttek, hogy a québeci kapcsolatok a francia nyelv védelme és az észak-amerikai gazdasági jelenlét szempontjából egyaránt fontosak.

A *Parti Québécois* azért is merte két ízben is népszavazásra bocsátani a függetlenség ügyét, mert bízott Franciaország támogatásában. Québecben a függetlenség kérdése az utolsó, 1995-ös referendum után is jelen van a politikában, azonban 2003 után a québeci politikusoknak új helyzettel kellett szembenézniük: tartományi szinten a pártrendszerben a PQ egyeduralmának megszűnésével, szövetségi szinten a kanadai kormány és a többi tartomány egyre elutasítóbb hozzáállásával, nemzetközi szinten pedig – az atlanti szövetséghez közeledés okán – Franciaország támogatásának csökkenésével.

Franciaország megpróbálkozott az államnemzet- és kultúrnemzet-értelmezés vegyítésével, amellyel, úgy vélem, javított a francia nyelvű kisebbségek helyzetén az Aosta-völgyben és Québecben is, amíg a „Québec-kérdés” esetében tanúsított magatartása nem vetett árnyékot Kanadával való kapcsolataira. A hidegháború időszakában még működhetett a *külföldön élő franciák* érdekeinek az angolszász befolyással szembeni védelmére való hivatkozás, a nemzetközi rendszerben 1989 óta bekövetkezett változások azonban a gaulleista hagyományok fokozatos feladását eredményezték.

Az 1990-es évekig a *külföldi franciák* ügye, mindenekelőtt Québec függetlenségének kérdése napirenden volt, és Québeckel szemben a kultúrnemzet-magatartás jeleiről beszélhetünk. Az 1990-es évek közepétől a québeci függetlenségpártiak a korábbi intenzív francia támogatást elvesztették. Nicolas Sarkozy elnöksége alatt az Egyesült Államok fölényének elfogadása lett a külpolitika alapja, Sarkozy 2007-es francia elnökválasztási kampánya során már egyenesen Québec Kanadában maradása mellett érvelt. Franciaországnak továbbra is érdeke, hogy fennmaradjon a francia nyelvű közösség Észak-Amerikában, de emellett a Kanadával való kapcsolatok is felértékelődtek.

Az Aosta-völgy és Québec esetében is regionális, illetve tartományi intézmények biztosítják a francia nyelv és az ahhoz kötődő kultúra védelmét. Québec esetében azonban az identitás védelmével és elismerésével kapcsolatban nem többség-kisebbség viszonyban gondolkoznak, hanem egyenlőségi viszonyt kívánnak elérni a szövetségi szinttel, amely hozzáállás a québecieket mára kilátástalan helyzetbe sodorta. Az Aosta-völgyiek az autonómia megszerzése óta nem keresik Franciaország támogatását, mert az olasz államon belüli helyzetük nem indokolja azt. Québecben azonban, ahogy a függetlenség kérdése, a francia támogatás keresése sem került le a napirendről.

A nemzetszemlélet az egyes országokban a politikai körülmények függvényében változik, a politikai döntéshozók érdekeiknek megfelelően használják a számukra kedvezőbbnek tartott meghatározást. Franciaország is ennek

megfelelően cselekedett, amikor külpolitikájában egy időre a kultúrnemzeti meghatározást előtérbe helyezte. A vizsgált kisebbségek esetében akkor hivatkozott a francia nemzethez tartozásra, ha az ott kialakult helyzet angol-szász hegemoniával fenyegetett, vagy nagyhatalmi érdekeit látta fenyegetve. A kisebbségek részéről pedig akkor jelent meg a közös identitásra való utalás, amikor úgy érezték, a többségi állammal szemben nincs elég eszközük igényeik érvényesítésére. Az Aosta-völgy és Québec összehasonlítása alapján kijelenthető, hogy a *külföldön élő franciák* és Franciaország kapcsolatai – a továbbra is meglévő nyelvi és kulturális kötelékek ellenére – előreláthatóan a jövőben sem fognak olyan anyaország határon túli nemzetrészt jelleget ölteni, mint de Gaulle idején, mivel ahhoz többé egyik félnek sem fűződik érdeke.

Jegyzetek

- 1 GYÖRI SZABÓ Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*, Osiris, Budapest, 2006, 22–41. p.
- 2 Vö. KÁNTOR Zoltán: Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet, In: SZARKA László – VIZI Balázs – MAJTÉNYI Balázs – KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*, Gondolat, Budapest, 2007, 80–91. p., <<http://www.mtaki.hu/data/files/198.pdf>> (letöltve: 2012. 12. 29.).
- 3 PAP András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*, Gondolat, Budapest, 2007, 24–27. p.
- 4 PIERRÉ-CAPS, Stéphane: Karl Renner et l'État multinational. Contribution juridique á la solution d'imbroglis politiques contemporains, *Droit et Société*, 27/1994, 421–441. p., <<http://www.reds.msh-paris.fr/publications/revue/pdf/ds27/ds027-11.pdf>> (letöltve: 2012. 12. 29.).
- 5 Olaszország legkisebb régiójának franciául *Vallée d'Aoste*, olaszul *Valle d'Aosta* a neve. A francia–olasz határ mentén elhelyezkedő, 3200 km² területű régió népességének száma nagyjából 128 ezer fő. A tanulmányban a területet a magyar nyelvben használatos Aosta-völgy kifejezéssel jelölöm.
- 6 KOVÁCS Attila Zoltán: Az uniós állampolgárság és a nemzeti kisebbségek, *Kisebbségkutatás*, 2003/4., 765–770. p., <<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00020/pdf/08forum.pdf>> (letöltve: 2012. 12. 29.).
- 7 L. STERNHELL, Zeev: De la nation citoyenne à la nation culturelle, *Le Monde diplomatique*, décembre 2010, <<http://www.monde-diplomatique.fr/2010/12/STERNHELL/19952>> (letöltve 2011. 06. 23.).
- 8 NOIREL, Gérard: L'identité nationale dans l'historiographie française. Note sur un problème, In: *L'identité politique*, PUF, Paris, 1994, 294–305. p., <http://www.u-picardie.fr/labo/curapp/revues/root/33/gerard_noiriel.pdf_4a07ebb47c69a/gerard_noiriel.pdf> (letöltve: 2012. 12. 29.).

- ⁹ Az első könyvet, melynek címe tartalmazza a *nemzeti identitás* kifejezést, 1978-ban adták ki. L. WIEDER, Thomas: *Aux racines de l'identité nationale*, *Le Monde*, 06.11.2009, <http://www.lemonde.fr/politique/article/2009/11/06/aux-racines-de-l-identite-nationale_1263699_823448.html> (letöltve 2011. 10. 19.).
- ¹⁰ A frankofóniáról bővebben L. WIRTH, Laurent: *A francia kivétel*, Imedias Kiadó, Kozár-misleny, 2008, 45. p., 114–121. p. és STEELE, Ross: *Civilisation progressive du français*, CLE International, h.n., 2004, 78. p.
- ¹¹ L. DE SAINT ROBERT, Philippe: *De Gaulle, la langue française et la francophonie*, In: *Dictionnaire du gaullisme*, Robert Laffont/Bouquins, 2006, <http://agora.qc.ca/francophonie.nsf/Documents/Charles_de_Gaulle--De_Gaulle_la_langue_francaise_et_la_francophonie_par_Philippe_de_Saint_Robert> (letöltve: 2011. 10. 25.).
- ¹² A terület a 11. századtól az olasz monarchia 1946-os bukásáig a Savoyai-dinasztia fennhatósága alá tartozott. Elsősorban a nyelvészek használják a franko-provanszál elnevezést, a helyiek a nyelvüket *Patois*-nak vagy *Patouéne* nevezik, úgy is mondják, hogy a „régii franciát” beszéljük, arra utalva, hogy a *patois* francia tájnyelv.
- ¹³ L. Profil de la politique linguistique éducative Vallée d’Aoste Rapport régional, Assessorat à l’Éducation et à la Culture, Département Surintendance aux études, 2007, 14–16. p., <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Aoste_Rapport_Regional_FR.pdf> (letöltve 2011. 10. 01.).
- ¹⁴ *Une Vallée d’Aoste bilingue dans une Europe plurilingue*, Tipografia Valdostana, Aoste, 2003, 8. p.
- ¹⁵ L. az Aosta-völgyi Tanács ismertetőjét a régió történetéről: <http://www.consiglio.regione.vda.it/storia/introduzione_i.asp>, valamint <http://www.consiglio.regione.vda.it/storia/fine_guerra_f.asp> (letöltve: 2011. 10. 29.).
- ¹⁶ ANDREIDES Gábor: *Nemzet és identitásépítés az olasz fasizmus alatt*, *Grotius*, <http://www.grotius.hu/doc/pub/ZUIIJZ/2011_100_andreides%20g%C3%A1bor_nemzet%20%C3%A9s%20identit%C3%A1s%C3%A9pit%C3%A9s.pdf> (letöltve 2011. 10. 25.).
- ¹⁷ COSTA BONA, Enrica: *Dalla guerra alla pace: Italia –Francia: 1940–1947*, F. Angeli, Milano, 1995, 203–264. p.
- ¹⁸ *Une Vallée d’Aoste bilingue dans une Europe plurilingue*, 7–10. p.
- ¹⁹ A bíróságon van lehetőség francia nyelven pert indítani, de minden írott dokumentumot olaszul készítenek, és az ítéletet is olaszul olvassák fel.
- ²⁰ Az 1861-es népszámláláskor még a népesség 93%-a vallotta magát francia nyelvűnek. 1921-ben, az utolsó népszámláláson, amely tartalmazott anyanyelvre vonatkozó kérdést, arányuk 88%-ot tett ki.
- ²¹ A kutatás eredményeit és az összegző konferencia szövegét L. részletesen az alapítvány honlapján: <<http://www.fondchanoux.org/>> (2013. 01. 31.).
- ²² DANDOY, Régis – SANDRI, Giulia – VAN INGELGOM, Virginie: *La représentation politique des minorités linguistiques: Une analyse comparée des communautés francophone d’Italie et germanophone de Belgique*, *Glottopol, special issue „Minorités linguistiques et francophonies en perspective”*, N. 16, October 2010, 11–29. p.

- ²³ A régióban a francia, a franko-provanszál és az olasz nyelv mellett a piemonti és más olasz dialektusok is jelen vannak.
- ²⁴ Elsősorban azt szokták hangsúlyozni, hogy az 1981. november 26-i 680. sz. törvény értelmében, az Aosta-völgyben szedett adók közül 10-ből 9 a régió igazgatásánál marad.
- ²⁵ MOLNÁR István János: *A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának tükrében*, PhD értekezés, Miskolc, 2002. június, <http://kvt99.lib.uni-miskolc.hu:8080/servlet/eleMEK.server.fs.DocReader?id=291&file=Molnar_Istvan_Janos_ertekezes.pdf> (letöltve 2011. 09. 27.).
- ²⁶ LECOURS, André: Nationalisme et fédéralisme au Canada: le débat sur la dualité, *Fédéralisme, Régionalisme*, 1/2000, 47–63. p., <<http://popups.ulg.ac.be/federalisme/document.php?id=281>> (letöltve 2011. 11. 02.).
- ²⁷ BEAUDOIN, Louise: Quand le Québec s’interroge. Un projet toujours vivant: la souveraineté, *Le monde diplomatique*, février 2008, <<http://www.monde-diplomatique.fr/2008/02/BEAUDOIN/15651#nb1>> (letöltve 2011. 11. 02.).
- ²⁸ L. GOLTZ, Antje: *Charles de Gaulle et le Québec*, <<http://romanistik.info/umgebaut/quebec/de%20GaulleQueb.pdf>> (letöltve 2011. 10. 10.).
- ²⁹ GAULLE, Philippe de: *Apám, de Gaulle. Beszélgetések Michel Tauriackal*, Európa Kiadó, Budapest, 2008, 689. p.
- ³⁰ RIPAUX, Alain: Charles de Gaulle, une certaine idée du Québec, *Bulletin*, octobre 2007, 3. p., <http://www.cfqlmc.org/bulletin_22/Charles%20de%20Gaulle,%20une%20certaine%20id%E9e%20du%20Qu%E9bec%5D.pdf> (letöltve 2011. 10. 25.).
- ³¹ HALARY, Charles: L'image du Président de Gaulle chez les Français de Montréal, *Espoir*, no. 86, Sept. 1992, 51–60. p.
- ³² MERLE, Marcel: Az intézményrendszer és a politikai élet, In: DUBY, Georges (szerk.): *Franciaország története. Az új idők 1852-től napjainkig*, Osiris, Budapest, 2007, 449–467. p.
- ³³ MATHIEU, Gabrielle: Les relations franco-québécoises de 1976 à 1985, In: *Les Cahiers du CQRI*, Nr. 8., Centre québécois de relations internationales, Département de science politique, Université d'Ottawa, 1992, 27–53. p.
- ³⁴ *Uo.*, 109–132. p.
- ³⁵ DONNEUR, André: Les relations franco-canadiennes: bilan et perspectives, *Politique étrangère*, vol. 38, no. 2, 1973, 179–199. p.
- ³⁶ MATHIEU: *i.m.*, 137–145. p.
- ³⁷ GAILLARD, Jean-Michel: Az elmúlt negyedszázad, In: DUPY: *i.m.*, 515–638. p.
- ³⁸ L. Unité du Canada: Sarkozy crée la polémique, *Le Nouvel Observateur*, 2008. 10. 19., <<http://tempsreel.nouvelobs.com/monde/20081019.OBS6585/polemique-sur-les-propos-de-sarkozy-pour-le-quebec-et-le-canada.html>> (letöltve 2011. 10. 25.).
- ³⁹ L. Ségolène Royal maintient ses propos sur la souveraineté du Québec, *Le Monde*, 2007. 01. 23., <http://www.lemonde.fr/societe/article/2007/01/23/segolene-royal-maintient-ses-propos-sur-la-souverainete-du-quebec_858474_3224.html> (letöltve 2011. 10. 15.).
- ⁴⁰ L. a Parti Québécois oldalát, <http://pq.org/actualite/nouvelles/le_parti_socialiste_veut_retablir_la_position_historique_de_la_france_par_rapport> (letöltve 2011. 10. 25.).

- ⁴¹ Bővebben L. a *Bloc Québécois* kiadványát, <<http://www.blocquebecois.org/dossiers/colloque-20-ans-apres-Meech/actes.aspx>> (letöltve 2011. 11. 02.).
- ⁴² A legutóbbi népszámlálás adatai szerint 1931 óta először Québecben a francia anyanyelvűek aránya 80% alá csökkent. Montréalban, Francia Kanada központjában arányuk 50% alá süllyedt. A frankofónok – Québecet leszámítva – Kanada összalakosságának csupán 4%-át teszik ki. L. ezzel kapcsolatban: BEAUDOIN: *i.m.*
- ⁴³ LECOURS: *i.m.*
- ⁴⁴ A karta jelentősége abban áll, hogy a francia nyelv hivatalos jellegének deklarálása mellett meghatározott három területet – az oktatást, a munkaügyet és a reklámfeliratokat – a védelme érdekében. A törvény betartására a Francia nyelv Québeci Hivatala (*Office québécois de la langue française*) ügyel. A hivatal jelentéseit a nyelvi helyzetről L. részletesen <<http://www.oqlf.gouv.qc.ca>> (letöltve: 2012. 12. 29.).
- ⁴⁵ TÓTH Norbert: Pártrendszer és autonómia, In: *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*, Gondolat, Budapest, 2009, 11–34. p.
- ⁴⁶ MOLNÁR István János: *Kanada és a Québec-kérdés*, LOGOD BT., Budapest, 1996, 51–60. p.
- ⁴⁷ L. LESSARD, Denis: Une équipe souverainiste, mais de consensus, promet Marois, *La Presse*, 19 Septembre 2012, <<http://www.lapresse.ca/actualites/quebec-canada/politique-quebecoise/201209/19/01-4575630-une-equipe-souverainiste-mais-de-consensus-promet-marois.php>> (letöltve: 2012. 09. 27.).
- ⁴⁸ L. La révolution attendra, *Le Courrier international*, 5 Septembre 2012, <<http://www.courrierinternational.com/dossier/2012/09/05/la-revolution-attendra>> (letöltve 2011. 10. 03.).
- ⁴⁹ FIELD, Ann-Marie et al.: *Le concept d’interculturalisme en contexte québécois: généalogie d’un néologisme*, Centre de recherche sur l’immigration, l’ethnicité et la citoyenneté, Montréal, 2007, <<http://www.accommodements.qc.ca/documentation/rapports/rapport-3-rocher-francois.pdf>> (letöltve 2011. 10. 03.).